

Sockenlappen vid Lavsjön

Jan-Olov Jonsson

Den etniska minoritet som blivit kallade sockenlappar hade fört ett nomadliv i skogstrakterna framförallt i mellannorrland. Staten tröttnade på detta under 1700-talet och förbjöd verksamheten. I gengäld fick de sig tilldelade ett markområde mot att de upphörde med att äga renar. Varje socken som hade råd erbjöds en sockenlapp mot att denne utförde vissa tjänster som t.ex. att slakta hästar, hundar och kattor. Därav kopplingen mellan socken och lapp. På senare år har en hel del studier företagits när det gäller dessa sockenlappar. I den här skriften finns en sammanfattning från en sådan studie och det finns med lite anteckningar om deras liv. Här finns också information om Rödöns sockens sockenlappar. Information hämtad från husförhörlängderna.

2013 Jan-Olov Jonsson

Forskningen om sockenlapparna

Publicerad 29 december, 2003 Text: Fredrik Brändström

De mellansvenska samernas historia har tidigare inte intresserat forskarna. Man har känt till deras existens men valt att fokusera på fjällsamerna i norr, som ansågs mer genuina.

Forskningen kring samer har styrts av vår romantiska längtan efter det exotiska och autentiska. De mellansvenska samerna levde nära bondebefolkningen och ansågs därför vara en ”degenererad kultur”, säger etnologen Ingvar Svanberg, Uppsala universitet.

Frågan om de mellansvenska samernas härkomst är omtvistad bland forskarna. Vissa anser att de härrör från resterna av en förhistorisk samisk kultur som funnits i området i flera tusen år. Detta skulle bland annat bevisas av de samiska fynd som gjorts i utgrävningar i Mellansverige. Andra menar att det mycket väl kan röra sig om samer som har tvingats från lappmarkerna långt senare.

Man vet att det förekommit mycket lite kontakt mellan samerna i Mellansverige och fjällsamerna i norr. Mellan de olika grupperna av mellansvenska samer å andra sidan har det funnits ett livligt samarbete. Språkstudier pekar även på att den dialekt som talades av mellansvenska samer skiljde sig mycket från de former av samiska som talades längre norrut i landet. Det finns därför skäl att anta att de två kulturerna har levt åtskilda under en lång period. Men än så länge är det enda man kan säga med säkerhet att det funnits samer i mellersta Sverige från 1600-talet. Det är nämligen vid denna tidpunkt som de börjar dyka upp i de skriftliga källorna.

Ingvar Svanberg har genom släktutredningar kunat visa att det från 1600-talet och ett par hundra år framåt stadigt har funnits ett hundratal samehushåll i ett område som sträcker sig från Jämtland och Ångermanland i norr ända ner till Uppland, södra Dalarna och Gästrikland.

De mellansvenska samerna var nomader som i första hand livnärde sig som jägare och samlare. De bedrev även renskötsel, men med betydligt mindre hjordar än vad som var vanligt i norra Sverige. Deras relation till allmogen var god. Bönderna uppskattade samerna för deras skicklighet i jakt och hantverk och de fyllde även en viktig funktion då de utförde sysslor som bönderna ansåg som smutsiga.

Framförallt tog samerna hand om den tabubelagda hästslakten. Att äta hästkött sågs som hedniskt bland bönderna. Samernas fördomsfria syn på hästköttet som föda gav lokalt upphov till sägner där samerna förvandlades till varulvar som rev boskap om natten. Om samernas förhållande till allmogen var relativt gott så var de desto mer impopulära hos de styrande. Staten ogillade att få konkurrens om rovdjursjakten i skogarna. Kyrkan å sin sida oroade sig över själavården hos de nomadiserande samerna. År 1720 bestämdes därför att de skulle tvångsförvisas till Lappland där man ansåg att de hörde hemma. Detta väckte givetvis starka protester från samerna själva, men även från bönderna. De senare var beroende av samernas tjänster. Försök gjordes att deportera samer, något som alltid slutade på samma sätt – de kom tillbaka. Då bytte staten strategi. Samerna erbjöds att stanna kvar i Mellansverige mot att de blev bofasta i socknen och besökte kyrkan regelbundet

I första hand var det fråga om kontroll från myndigheternas sida. I det nya ”civiliserade” Sverige kunde man inte ha folk rännande runt i skogarna. Samerna skulle mantalsskrivas, säger Ingvar Svanberg. De fick nu alltså en fast adress och kunde fortsätta att utföra sina tjänster, som hästslakten. De erbjöds gratis mark av socknen – så föddes ”sockenlappen”. Varje socken som hade råd tilldelades en same som ”hjälpreda” till bönderna.

Övergången till fast bosättning gick dock inte helt smidigt. Många samer fortsatte att flytta runt trots hotet om straff. Men mot slutet av 1700-talet var de flesta stationära.

Att samerna blev bofasta innebar att de tvingades ge upp renskötseln. Men den kulturella särprägel behölls.

I och med det centralt dirigerade beslutet fick samerna i praktiken monopol på hästslakten. Samernas sysslor kom att förknippas med deras etnicitet. Så man kan säga att sockenlappsystemet garanterade den samiska kulturens fortlevnad, åtminstone för en tid framöver, menar Svanberg.

Jämfört med rackaren – den person som utförde hästslakten längre söderut i Sverige – behandlades samerna förhållandevis respektfullt. Detta kan enligt Ingvar Svanberg också tillskrivas samernas etnicitet.

Rackarna rekryterades vanligen ur böndernas egna led, och hade ofta ett tvivelaktigt förflutet. Man tog dem inte i hand, de fick sitta längst bak i kyrkan och de fick inte dela måltid med andra. Samerna däremot var förknippade med hästslakt sedan en lång tid tillbaka och sågs inte som ett hot.

Många trodde dock att samerna hade tillgång till övernaturliga krafter, något som samerna inte var sena att utnyttja.

Trots att sockenlapparna ibland skildras stereotypt som utblottade suputer levde de inte mycket sämre än många andra egendomslösa på den tiden. En del blev framstående musiker, den mest kände är den jämtländske spelmannen Lapp-Nils (1805–70). Några blev namnkunniga rovdjursjägare. Och i Jämtland finns uppgifter om en son till en sockenlapp som undervisade i läsning och skrivning redan på 1840-talet, innan folkskolan infördes.

Slutet för sockenlapparna inleddes under andra hälften av 1800-talet. I det begynnande industrisamhället minskade efterfrågan på samernas tjänster. Böndernas fördomar mot hästslakt försvann och den övertogs efterhand av slakterier. De mellansvenska samerna assimilerades i bondebefolkningens proletariat för att så småningom försvinna helt som minoritetsgrupp.

På museer runt om i landet finns dock flera exempel på sockenlapparnas hantverkskunnande bevarade. Och här och var i Mellansverige finns platser vars namn vittnar om tidigare samiska boplatser.

(Fredrik Brändström är vetenskapsjournalist.)

Inhämtad material om hästslakt mm

Att slakta och äta hästkött blev starkt förknippat med hedendomen och de kristna ville inte befatta sig med häst- eller hundslakt. På 15-1800-talet bar allmoggen gärna byxor och handskar av hundskinn, men de ville inte slakta hundarna själva. Det var vanligt att bödeln - skarprättaren - eller hans drängar gjorde detta. På en medeltida ullkorg från Dalarna finns ett hednisk motiv, där en man på väg att hugga ihjäl en häst med en klubba. Liknande motiv finns på ben från 400-500-talet från Oldenburg i Tyskland. Även på en runsten från Ytterhörna i Södermanland finns ett liknande motiv.

Sockenlappsyrket kom från den norska kusten och spreds sig österut mot den svenska Östersjökusten. Redan under 1200-talet (handlingen utspelar sig under vikingatid) nämns bofasta samer vid den norska kusten. Då den isländske historikern Snorre Sturlasson skrev kapitlet ”Harald Gråfjälls saga” om Halogaland (Nordland) i Norge och citerar den norske kungens Harald Gråfjälls skald Eyvind Finnson finns dessa samer med.

Från 1720-talet finns en uppgift om de fattiga tiggarlapparna i Norge där det står ” Att forrette for Borgare og Bønder de allernedrigste, og af alle mest foragtede Gierninger; at kastreere creature, tage skindet av heste, katte, hunde og det selvdøde”.

I det förkristna nordiska samhället, åts hästkött bland annat vid religiösa högtider som senare kom att betraktas som en hednisk sedvänja, som var oren och rent av tabu.

Hämtat från Murberget i Härnösand

Lappen och hans käring hade rätt att gå omkring i socknen med påsen (tiggeri). Vid bröllop höll sig lappkärningen framme med sin påse. Hon skulle ha av alla rätterna. För brännvinet hade hon med en flaska. Men oftast blev hon så full, kärningen, att hon inte kom ur gården den dagen.

Sockenlapparna brukade göra arbeten av rötter eller tågor som korgar och notrep. De var mycket skickliga i yrket. Dessa slöjdalster kallas än i dag ”lapparbeten” och det är oftast lappar som sysslar med detta och åker runt och säljer sina arbeten.

Det som skrivs och berättas om sockenlapparna i olika anteckningar kanske man skall komma ihåg att mycket är berättelser som passerat generationer och som kan ha blivit något förvanskade genom åren. Det finns en sanning bakom men den kan ha blivit något överdriven i berättelsen.

Inhämtat från en studie vid Högskolan Gävle.

Sockensamerna antogs lika som hantverkarna vid sockenstämmorna, ibland fick de göra en kortare provtjänstgöring. Lars Nilsson antogs år 1757, men blev förmanad att hålla sig i socknen och vara till hands och tjänst när han behövdes. Han fick inte locka flera lappar, dvs. ge dem en anledning eller tillfälle att komma och vara till besvär för socknen. Ibland ledde provanställningen som samerna fick göra till att de blev missnöjda och förpassade samens ur socken. När sockensamerna blev för gamla för att arbeta fick de begära avsked vid sockenstämman. Betalning fick en sockensame från socknen, eller av den som anlidade honom, ibland efter bestämd taxa. En del socknar betalade med mat, som fläsk, kött och bröd, samt ibland brännvin. En del socknar hade inte råd att anställa en sockensame. I Hedesunda år 1768, finns uppgift att de inte hade råd att anlita en sockensame, men man kunde då istället, hyra grannsocknens same. Samerna hade på så vis ibland sitt verksamhetsområde inom flera socknar. Sockensamerna var inte så fattiga som det sägs, det hände till och med att samerna anställde drängar. I Österfärnebo uppmanades till exempel en samekvinna som var ensamstående att anställa en dräng. Dessa drängar rekryterades oftast bland samerna själva. Ofta började en same som dräng, hos en etablerad sockensame och ibland gifte samens sig med dennes dotter och tog över rollen som sockensame efter faderns död. Före övergången till fast bosättning var många hushåll nära besläktade och de uppehöll intensiva kontakter med andra sockensamer. Ett hushåll kunde vara en kärnfamilj, men kunde bestå av flera generationer, ibland stannade familjens söner och döttrars egna familjer kvar. Sockensamerna kunde anta speciella tilltalsnamn, som Renberg som syftade på deras lapska ursprung. Samerna fick oftast ha sin bostad i byns utmark, där de uppförde enklare kojor eller kåtor. De skaffade senare mer permanenta bostäder, ibland genom bistånd från sockenmännen. Dessa enklare bostäder, som ibland påminde om en enkel koja av ris, bark, lera, torv, sten, brädstuppar, stubbar och lite av varje,

användes fortfarande långt in på 1800-talet. En del bodde i stuga vintertid och koja på sommaren. I Valbo berättar en sagesman på 1860-talet att där fanns från början en kåta och sedan byggdes en stuga på platsen. Platsen heter än idag lappkojan och om detta skriver Svanberg ”Till o börja mä, bodd döm i kåta, men senn byggd döm en stuga åt döm ja tror ä var på 1860-tals o en än dä platsen, dä kåtan stog, kalls Lappkojan än denna dag.” Samerna var inte stigmatiserade i böndernas samhälle, yrket som hästslaktare förknippades med den samiska identiteten. Svanberg nämner att samerna har fått fina omdömen av präster i husförhörslängderna, som ”klanderfritt uppförande”. Det är sällan de omnämns negativt där menar han. En del fördomar förekom från majoritetsbefolkningen, såsom negativa egenskaper eller underliga sådana. Förekommer stereotypa föreställningar, som att samerna var väldigt förtjust i sprit, men de ska inte ha supit mer än andra, det sägs även att de var mindre bemedlande. Trollkunnighet var en annan fördom mot dem som samerna själva kom att få nytta av för att skrämman människor. Samernas livsstil var inte så stor till skillnad från den övriga befolkningen för att fler fördomar skulle uppstå. Det sägs även att de var slarviga, lata, men finns ingen trovärdighet i det. Sockensamernas förfäder hade fördomar också, då deras liv var mer avvikande och isolerade från bönderna. Från början av 1700-talet i Dala bergslag, finns det bland annat detta noterat ”Igenom thet theunderstundom ute på frija fältet under bara himmel, i andras åsyn pläga sammangång med sina qvinnor, lijka såsom alldeles förgätna av blygd, erbarhet och tukt, det väckte stor förargelse.

Sammanfattning

De blev sockenlappar efter 1720-talet när staten förbjöd deras kringflackande verksamhet. De skulle in i det svenska samhället och bli bofasta och besöka kyrkan. Staten och kanske främst kyrkan ville ha kontroll. Det handlar om något hundratal familjer som levt i området från Jämtland och Ångermanland och ner till Västmanland. De har haft några renar, främst som drag- och klövjerrenar, och de har levt på jakt och fiske. De har levt i samförstånd med traktens bönder främst genom att de varit behjälpliga bönderna med att ta hand om hästar, hundar och katter som skulle avlivas. Något som bönderna själva ville slippa. Eftersom de levt ett nomadliv finns de inte med i de Svenska kyrkböckerna och gruppen har varit liten och utspridd varför de inte varit intressanta för forskning förrän på senare tid. Forskningen har tidigare varit koncentrerad till fjällsamerna. Det här gör att man inte med säkerhet kan fastställa deras ursprung. De har en samisk dialekt som skiljer sig från övriga sådana. De har varit duktiga på slöjdhantverk, framförallt rotslöjd, och de har besökt marknader där de sålt sina alster. De har också varit anlitade för att döda rovdjur som varg och björn. Många samer betraktades som rika vid den här tiden.

När de mellansvenska samerna förbjöds att leva sitt nomadliv förändrades mycket för deras del. Deras status i samhället förändrades till det sämre. Det var ur kristen synpunkt inte fint att slakta och få hästar, hundar och katter. I det förkristna nordiska samhället, åts hästkött bland annat vid religiösa högtider och riter och som senare kom att betraktas som en hedniska

sedvänja som var oren och rent av tabu. Det ville inte bönderna själva hålla på med.

Samerna hade levt i sin tro och var inte bundna av sådana tankar. Kyrkan accepterade att de fortsatte med detta men i övrigt krävdes att de levde efter kyrkans regelverk och kyrkan var stark i samhället på den här tiden. Det samiska språket var inte fint nog, även samerna skulle tala svenska. Det var säkert kyrkan som påverkade staten att förbjuda de Mellansvenska samernas nomadliv. De skulle rätta sig efter kyrkans regler.

Det man fick istället var ett markområde på socknens mark och man fick nästan monopol på att ta hand om hästar, hundar och katter som skulle avlivas. Möjligheterna till handel med egna alster försämrades eftersom man inte kunde tillfälligt bosätta sig i närheten av marknadsplatser som man gjort tidigare. Sockenstämman blev deras ”förmyndare”.

Tidigare hade oftast flera familjer levt i grupp och nu tvingades man leva ensam med familjen och bo på någon från övrig bebyggelse avskiljd plats. Man hade andra vanor och traditioner än den omgivande bondebefolkningen. Det blev ett fattigare liv både materiellt och innehållsmässigt.

Med den här förändringen i samhället har det också blivit lättare att följa dessa personer. De finns med i kyrkobokföringen som alla andra svenskar och de uppträder som individer och inte som en grupp. Flera har t.om. blivit riktigt kända som t.ex. Lapp Nils den kände fiolspelmanen som växte upp i en sockenlappfamilj i Hallen och som även själv verkade som sockenlapp efter faderns död.

Sockenlapparna vid Lavsjön

1787 bodde sockenlappen Lars Nilsson enligt husförhörslängden i en stuga norr om Lavsjön. Lars var född i "Lappkojan" 1755. Hans fader står som Lappman i födelseboken.

Lars Nilsson f.1755-1826

Margareta Olsdotter f.1758-1839

-Margareta f.1788

-Olof f.1798

Torkel Johansson f.1810 f.Föllinge

Margareta Larsdotter f.1788

I 1743-års husförhörslängd finns lappen Jon Larsson i torpet vid Lavsjön. Även fadern Lars Larsson nämns i husförhörslängden men det finns en anmärkning om att han avlidit. En slutsats utifrån artikeln ovan om Sockenlapparna är att Jon Larsson och fadern Lars är de första att bosätta sig vid Lavsjötorpet eller som det kallas i husförhörslängderna "Lappstugan". Det var vid den här tiden som förordningen om sockenlappar kom till.

Enl. husförhörslängden 1787 bodde det även en dragon och "sockenflåare" vid namn Ekroth, född 1705, i lappstugan. Han hade en son Jöns född 1744 vars hustru hette Märet Nilsson född 1745. Märet kan vara syster till Lars Nilsson. Dragonen var troligen dräng till sockenlappen.

Torkel Johansson var född i Föllinge lappförsamling och föräldrarna var enligt födelseboken "Fjällappar". Fadern hette Johan Thomasson och modern Sigrid Torkelsdotter. Torkel gifte 1834 sig med Lars Nilssons

dotter Margareta och tog över som Rödöns sockenlapp. Det var stor ålderskillnad mellan Torkel och Margareta. De var bägge läskunniga, hon bättre än honom.

Enligt Gösta Vikegårds bok Rödöns Socken byar och gårdar upplät 1835 Lars Pålsson Hissmoböle 2:3 ett torp till lappen Torkel Johansson. Det tyder på att Torkel och Margareta flyttade från lappstugan 1835 och att den sedan varit öde.

Enligt husförhörslängden flyttade bägge till Föllinge 1840. I efterföljande husförhörslängder nämns inte lappstugan vid Lavsjön längre. Frågan är då varför det inte finns sockenlapp vid Lavsjön efter 1835. Som det står i artikeln ovan var det troligen förändringar i samhället i samband med industrialiseringen som gjorde att deras tjänster togs över av andra. Varför flyttade de till Hissmoböle?

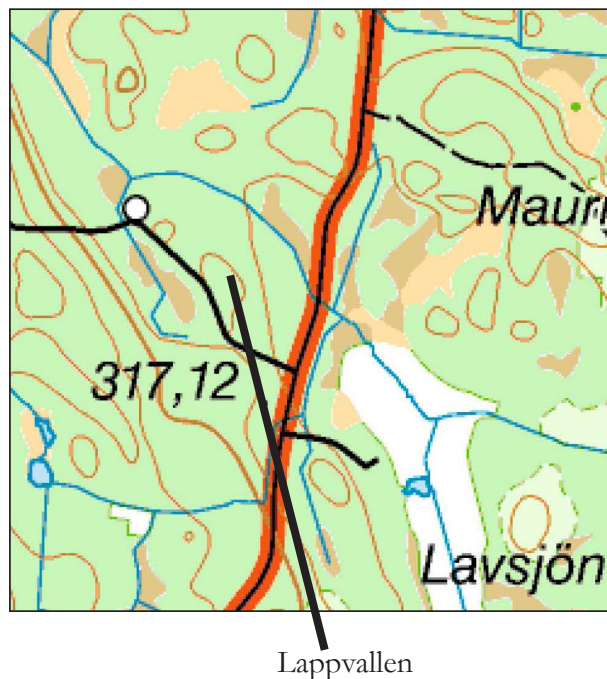
Lappstugan vid Lavsjön verkar ha varit bebodd ca 130-140 år. Eftersom de som bodde där hade samiska vanor är det tveksamt om de haft någon ko eller smådjur som får och getter. Det var dock inte ovanligt att sockenlapparna hade någon ko och några getter för att få mjölk. Vi vet därför inte om detta varit ett torp med bostadshus, ladugård och uppodlad jord eller enbart ett bostadshus. I kyrkböckerna benämns det Lappstugan.

Elin Olofsdotter var piga hos Lars Nilsson. Hon gifte sig 1790 med lappdrängen Jonas Jonsson från Aspås. De fick sonen Nils Jonsson även benämnd "Lapp-Nils". Han som blev den kände spelmannen.

Den här kartbilden är från laga skifte 1847. Det är då ett hus inritat på kartan vilket tyder på att det var en "lappstuga" och inte ett "lapptorp".
I nedre delen av bilden syns norra änden av Lavsjön eller som den kallades på kartaan "Ladsjön". Den inritade vägen går från Rödön till Bergom i Dvårsätt.
Vallen ligger där kyrkans mark slutar.

Som framgår av kartan låg lappstugan i närheten av vägen mellan Rödön och Bergom i Dvårsätt. Av den forna stugan finns det nu endast kvar resterna av murstocken. På området har det planterats tallskog och man kan inte längre se något av de forna uppodlade markerna runt stugan. Sockenlappen skulle betjäna socknen med sitt arbete som var att ta död på och ta rätt på djur vars kött som av bondbefolkningen ansågs orent och inte dög till människoföda. Det var hästar, hundar och kattor. För att tjäna hela socknen behövde han bo centralt men ändå avskilt. Valet föll då på ett område på kyrkans mark väster om Lavsjön där han hade sitt "torp" i kyrkböckerna oftast benämnt "lappstugan". En annan anledning till den avsidiga placeringen var säkert med tanke på möjligheten att ta hand kropparna efter självdöda djur som hundar och kattor. Det var sockenstämman som tillsatte sin sockenlapp och som fastställde villkoren.

Torkel var den siste sockenlappen i Rödöns socken. Han var en gärna sedd gäst när han kom och han blev ofta bjuden på kaffe. Han var lite förbolsam (nödbjuden) och ville gärna att man trugade lite. Hade han varit bjuden på ett lite "finare" ställe skröt han gärna efteråt hur man hade fjäskat för honom. Som lapp var han tvåspråkig och hade väl vissa problem med Jämstskan. Hans felsägningar har fött en del ordspråk och tallessätt som levt kvar i bygden. Efterhand tröttnade han på sin verksamhet och tyckte att bönderna själva kunde sno (flå) sina djur. (enl. Lars Larsson i Trusta)

Placeringen av Lappvallen (Lappvolln) eller som den också kallades Lappstugan är i borte änden av Prästgårdens skogsskifte. Före Storskiftets tid står det på den då gällande kartan att detta område är avsatt för fåboddrift. Från stugan var det nära till vägen mellan Rödön och Dvårsätt och genom skogen var det nära till Kälen. Men troligen det primära, det låg helt avskilt från övrig bebyggelse.

Den här lilla skriften handlar om sockenlapparna som levde i en stuga väster om Lavsjön. Det finns inte mycket information om vare sig folket eller bosättningen. I kyrkböckerna finns de med i något över 100 år.

På senare år har studier gjorts på nationell nivå och en del rön från dessa tas med här. Från husförhörlängderna har gått att få fram vilka som bott på bosättningen.

Lars Larsson i Trusta har i en artikel redogjort för hur det var att träffa "lappen".

De finns äldre personer i bygden som minns hur de under skoltiden besökte stugan. Nu är den borta, endast rester av murstocken finns kvar.